

Юлія Конарівська,
аспірантка кафедри історії України
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

**МЕМУАРИ УЧАСНИКІВ ЛИСТОПАДОВОГО
ПОВСТАННЯ 1830-1831 рр. ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ
ПОЛЬСЬКИХ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ**

У статті проаналізовано мемуарні твори російських та польських авторів, які містять інформацію про події польського Листопадового повстання 1830–1831 рр. на території Правобережної України та є важливим джерелом для історичних досліджень національно-визвольної боротьби поляків в умовах царської Росії. Розглянуто участь місцевого населення у польському визвольному русі та причини поразки повстання, які намагався осмислити кожен із польських мемуаристів.

Ключові слова: мемуарна література, листопадове повстання, Правобережна Україна.

Листопадове повстання 1830–1831 рр. відіграло значну роль на в історії боротьби польського народу за відновлення своєї держави. Це засвідчує і велика кількість літератури як науково-дослідницької, так і мемуарної. Саме мемуари його учасників стали першим інформаційним джерелом про причини, перебіг, наслідки повстання.

Мемуари – історичні записки сучасників про події, учасниками чи очевидцями яких вони були. В мемуарах автор розповідає про пригоди – власні чи відомих йому осіб. Описуючи найбільш важливі з його точки зору сторони дійсності, мемуарист намагається визначити своє місце в подіях, дати їм оцінку. Це робить мемуари своєрідним джерелом для дослідження психологічних та побутових аспектів розвитку суспільства, для визначення зв'язку між подіями минулого, для розшифрування неповних, неточних чи свідомо перекручених відомостей інших джерел [8, с. 3].

Листопадове повстання представлене в надзвичайно великій кількості польської та російської мемуаристики, проте висвітлення подій на Правобережній Україні подано лише в

окремих джерелах і в основному в польській історіографії. Мемуари учасників повстання привертали увагу дослідників. Їм приділяли увагу В. О. Єршов [3], І. Д. Фицик [14], І. І. Ярмошик [17; 18] та ін. Слід зазначити що мемуарна література відіграла надзвичайно важливу роль у написанні аналітичних праць з цієї проблеми. До неї зверталися дослідники в різні часи, зокрема Л. В. Баженов [2], О. К. Пузиревський [12], Ф. Сміт [13], F. Wrotnowski [23] та ін. Все ж мемуарні твори учасників Листопадового повстання іще не були предметом окремого історіографічного аналізу. Значна частина цих джерел залишається на сьогодні маловідомою дослідникам.

Метою даної статті є аналіз мемуарної літератури, як джерела до вивчення Листопадового повстання на Правобережній Україні. Основним завданням виступає аналіз відображення у них участі населення українського Правобережжя у польських визвольних змаганнях.

Повстання 1830–1831 рр. вселило велику надію у поляків на відбудову власної держави. Тому його поразка надзвичайно збентежила цілий народ, який намагався з'ясувати власні помилки, аби не повторити їх знову. Їхні думки знайшли відображення у великій кількості мемуарних творів.

Такий твір залишив генерал Юзеф Дверницький [21]. Корпус якого під час повстання був направлений на Волинь на боротьбу з російськими військами. Із спогадів видно, що жителі Волині не виправдали сподівань генерала. За даними його розвідки повстання мало охопити набагато більшу кількість населення. Хоч він вказує, що місцеве населення зустрічало його радо, проте реальної підтримки не було. Населення не готове було повстати зі зброєю в руках. А сили поляків поступалися росіянам. Через це Ю. Дверницький не зумів надовго затриматись на Правобережній Україні та був змушений перейти австрійський кордон.

Слід звернути увагу на те, що польський генерал впевнено стверджує про свою перемогу під Боремлем. Він вказує, що російський генерал Ф. Рідигер у своєму рапорті головнокомандуючому І. Дибічу подавав неправдиву інформацію, в якому запевняв, що перемога була на боці росіян [21, с. 94].

Спогади Ю. Дверницького були надруковані у Львові в 1870 році. Там же ж, у відділі рукописів Львівської Національної Наукової бібліотеки імені В. Стефаніка, у фонді Ю. Дверницького, як зазначають сучасні дослідники, зберігається кілька варіантів рукописів мемуарів Ю. Дверницького, щоправда вони дещо між собою різняться [18, с. 315].

Важливі відомості про польське повстання на Волині містять спогади Кароля Ружицького [22]. Вони були вперше надруковані у 1832 р. Рукопис цього твору зберігається у відділі рукописів ЛННБУ імені В. Стефаніка [18, с. 310]. Автор очолював кавалерійський полк повстанців, що діяв на Волині. Тому він з точністю зумів розповісти про діяльність полку та його боротьбу з російськими військами. У роботі вказується, що польське населення Правобережної України з радістю їх зустрічало як визволителів, проте через значне перевищення російських військ змушені були відступати до Царства Польського.

Події Листопадового повстання відображені і у записках волинського поміщика Міхала Чайковського, який взяв собі псевдонім Садик Паша. Народився він у селі Гальчин, що на Волині. Під час повстання перебував у складі полку К. Ружицького. Після поразки був змушений емігрувати до Франції, потім до Туреччини і через певний час, порозумівшись з царем, знову повернутися до України. У статті «*Kilka słów o rusinach u roku 1831*» [20] автор в основному розповідає про події, що відбулися в його маєтку напередодні та на самому початку Листопадового повстання. Вказує, що селяни цього краю активно підтримували повстанців. Його спогади про польський рух в перекладі Т. Тимощука на російську мову були видрукувані на сторінках «Русской старины» [15; 16]. Автор детально описує підготовку та перебіг подій повстання на Правобережній Україні. Висловлює негативне ставлення до його керівників. Особливо до генерала Ю. Хлопицького, який не мав чітких планів на Литву та Русь [15, с. 399] та Ю. Дверницького, який не зробив нічого, аби отримати перемогу над росіянами [16, с. 371]. Зате російського царя Миколу Павловича називає лицарем справедливості [15, с. 400]. Слід враховувати те, що

свої мемуари М. Чайковський писав після 1872 р., саме тоді, коли він повернувся до України. Це і пояснює його погляди.

Цікавий матеріал міститься у спогадах Яна Бартковського [19]. Вони були написані у 1886 р. в Женеві, але на довгий час залишалися рукописом і були надруковані лише в 1967 р. У 1830 р. автор став учасником Листопадового повстання, служив рядовим жовніром у корпусі генерала Ю. Дверницького, з яким вирушив на Волинь. Детально описує кампанію на Волині. Вказує на проблеми, що були у війську. Цікавою є історія зустрічі та переговорів якогось російського козака (прізвище не вказано) із польськими представниками. Поляки намагалися залучити на свою сторону козацтво, проте той козак лише показав свою підступність, переговори з ним завершилися безрезультатно.

Автор відкрито висвітлює негативне ставлення до польської верхівки, а саме до Ю. Хлопицького, який не був прибічником повстання і не покладав жодних надій на повстання на Поділлі, Київщині та Волині, а за твердженням автора тут було все наготові, велика кількість тутешнього люду бажала виступити на підтримку. Стає на захист Ю. Дверницького за звинувачення у поразці, і в першу чергу звинувачує уряд, який не надав достатньої кількості війська, аби перемогти російські війська.

Порівняно із великою кількістю та обсягом польських мемуарних джерел, російські джерела дуже скупі. Це вказує на те, що росіяни не надавали великого значення боротьбі на цій території. Основна їх увага була звернена на землі Царства Польського та Литви, де повстання було значно більшим.

Проте фрагментарні відомості про повстання на Правобережній Україні містяться в мемуарах М. Д. Неелова [10], В. Г. Політковського [11], Ф. П. Лубяновського [6; 7].

М. Д. Неелов (1800–1850 рр.) – російський письменник, військовий історик і викладач стратегії, професор Академії Генерального штабу Російської імперії. На час повстання його було призначено квартиргером корпусного штабу [10, с. 13, 19 – 20]. Він став безпосереднім учасником тих подій, що відбулися у Царстві Польському. Очевидцем самих подій повстання на Правобережній Україні автор не був. Про події на цій території

він дізнавався із військових донесень та слухів, тому його свідчення є фрагментарними. Його спогади були опубліковані вже після смерті автора спочатку в журналі «Военный сборник» [5], а у 1878 році і окремим виданням під назвою «Воспоминания о польской войне 1831 года из записок покойного Н. Д. Неелова» [10]. Ця книга була перевидана у 2012 році в Санкт-Петербурзі.

На початку свого щоденника автор подає загальний огляд усіх земель, на які було поширене повстання 1830–1831 років. Тут знайдемо й опис земель Правобережної України, а саме її географічне розташування. Мемуарист висловлює захоплення багатством та рівнем економічного і культурного розвитку цього краю на відміну від Північно-Західних земель Російської імперії. Вказує на переваги поляків у цьому краї, адже за багато років вони поріднилися з місцевим населенням мовою, звичаями та релігією [10, с. 3].

У роботі знайшли відображення відомості про діяльність корпусу генерала Ю. Дверницького на Волині та супротив йому російських військ. Автор вважає, що вдалі дії польського генерала сприяли поширенню повстання на Поділлі та Волині, що спричинило затягування війни. Проте переважаючим російським військам вдалося цей рух зупинити. Перемога під Боремлем рахується за росіянами [10, с. 157].

Дещо схожі відомості містить робота «Походные и путевые записки, веденные во время польской кампании в 1831 году» [11], автор якої не вказаний. Вона була надрукована в друкарні Плюшара в 1832 році. Але в таких працях, як «История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях» [4] та «Обзор записок, дневников, воспоминаний писем и путешествий, относящихся к истории России и напечатанных на русском языке» [9] вказано, що автором являється Політковський Володимир Гаврилович.

Політковський В. Г. (1807–1867) – російський генерал. Він у 1831 р. ввійшов до складу гвардійського корпусу при Штабі, яким керував великий князь Михайло Павлович. Разом з гвардією Володимир Григорович брав участь у боях з повстанцями, проте не на території Правобережної України [1].

У його спогадах знайдемо інформацію про направлення військ Ю. Дверницького на Волинь та плани російського генерала Ф. Рідигера щодо їх знищення на переправі через річки Буг та Стир. Вказує на перемогу під Боремлем. Автор з радістю повідомляє, що російські війська під керівництвом генерала Ф. Рідигера розбили повстанський загін Ю. Дверницького та змусили його перейти австрійський кордон.

Листопадове повстання відображене у мемуарах Федора Петровича Лубяновського [6; 7]. Вони були вміщені на сторінках «Руссаго архива» за 1872 рік та надруковані із рукопису, який належав сину автора, генералу-лейтенанту Петру Федоровичу Лубяновському [6, с. 98].

Ф. П. Лубяновський народився на Полтавщині, проте у пошуках кращого життя поїхав у глиб Росії. Як зазначає в роботі сам автор, у лютому 1831 року його було призначено Подільським цивільним губернатором. Саме незадовго після цього на Правобережній Україні розпочались військові дії повстанців. Як очевидець тих подій, автор повідомляє, наскільки повстання охопило Подільську губернію, про рух повстанських загонів на цій території та каральні дії російського уряду проти повстанців. Вказує на важкі умови, в яких перебувало просте населення.

Отже, мемуарні твори про листопадове повстання на Правобережній Україні є цінним джерелом інформації. Свої записки після повстання залишили як воєначальники, так і прості жовніри, здебільшого польські. Це дає можливість стверджувати, що для них це повстання мало надзвичайно велике значення. Із спогадів можна простежити, що повстання охопило значну територію Правобережжя, особливо Волинь, проте невдала політика польської верхівки призвела до зневіри та затухання руху.

Список використаних джерел та літератури:

1. Артамонов Н. Н. Режим доступу: <http://histpol.pl.ua/ru/lichnosti/pedagogi-deyateli-obrazovaniya?id=7846>
2. Баженов Л.В. Восстание 1830 – 1831 гг. на Правобережной Украине: дис. ... канд. ист. наук / Баженов Лев Васильевич. – К., 1973. – 222 с.
3. Єршов В. Польська мемуаристична література Правобережної України доби романтизму / В. О. Єршов. – Житомир : Полісся, 2010. – 454 с.

4. История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях / [под. ред. П.А. Зайончковского]. – М., 1977. – Т. 2. – Ч. 1. – С. 351
5. Калыгина В. Нееловы. Николай Дмитриевич Неелов. [Электронный ресурс] / В. Калыгина // культурное наследие земли Смоленской. – Режим доступа: http://nasledie-smolensk.ru/pkns/index.php?option=com_content&task=view&id=420&Itemid=75
6. Лубяновский Ф. П. Воспоминания Федора Петровича Лубяновского // Русский архив. – 1872. – № 1. – С. 98 – 185.
7. Лубяновский Ф. П. Воспоминания Федора Петровича Лубяновского // Русский архив. – 1872. – № 3 і 4. – С. 449 – 533.
8. Мемуари до історії південної Русі. Випуск I (XVI ст.) [під. ред. В. Антоновича / пер. з рос. Т. Завгородньої; передм. В. Мороза]. – Дніпропетровськ: Січ, 2005. – 219 с.
9. Минцлов С. Р. Обзор записок, дневников, воспоминаний писем и путешествий, относящихся к истории России и напечатанных на русском языке / С. Р. Минцлов – Новгород, 1911. Вып. 2 – 3. № 2704, С. 140
10. Неелов Н. Д. Воспоминания о Польской войне 1831 года: Из записок покойного Н. Д. Неелова / Н. Д. Неелов – СПб.: тип. В. А. Полетики, 1878. – 290 с.
11. Походные и путевые записки, веденные во время польской кампании в 1831 году. – Санкт-Петербург: тип. Плюшара, 1832. – 171 с.
12. Пузыревский А. К. Польско-русская война 1831 г. / А. К. Пузыревский. – 2-е изд., перераб., испр. и доп. – СПб. – 1890. – Т. 1. – 450; Т. 2. – 195 с.
13. Смит Ф. История польского восстания и войны 1830 и 1831 годов / Ф. Смит [Пер. С нем. Гвардии штабс-кап. В. Квитницким]. – Санкт-Петербург, 1863, Т. 1. – 497 с.; Т. 2. – 496 с.; Т. 3. – 768.
14. Фицик І. Д. Мемуари польської шляхти як джерело з історії Правобережної України другої половини XVIII – першої половини XIX століття / І. Д. Фицик // Чорноморський літопис – 2014, Вип. 10. – С. 142 – 149.
15. Чайковский М. С. Записки (Мехмед-садык паши) // Русская старина. 1896. – Т. 86 – № 5. – С. 391 – 405;
16. Чайковский М. С. Записки (Мехмед-садык паши) // Русская старина. Т. 87. – № 8. – С. 367 – 404.
17. Ярмошик І. І. Військові події на Волині в ході польського листопадового повстання 1830 – 1831 рр. у світлі польської історіографії / І. І. Ярмошик // Воєнна історія України. Волинь та Полісся. Науковий збірник. – К., 2013. – С. 183 – 188.
18. Ярмошик І. І. Польська історіографія 1800 – 1939 рр. Суспільно-політичного і культурно-духовного розвитку Волині / І. І. Ярмошик – Житомир: Вид-во «Волинь», 2010. – 512 с.
19. Bartkowski J. Wspomnienia z powstania 1831 roku i pierwszych lat emigracji / Jan Bartkowski. – oprac. Eugeniusz Sawrymowicz. Kraków : Wydaw. Literackie, 1967. – 527 s.
20. Czajkowski M. Kilka słów o rusinach w roku 1831 / Michał Czajkowski. // Ruch Literacki. 1930. – R. 5. – N 10. – S. 314 – 317.

21. Dwernicki J. Pamiętniki generała Józefa Dwernickiego. – Lwów: nakład i wydanie L. Płagowskiego, 1870. – 156 s.

22. Różycki K. Powstanie na Wołyńiu, czyli pamiętnik pułku jazdy wołyńskiej uformowanego w czasie wojny narodowej przeciw despotyzmowi tronu rosyjskiego 1831 Wrotnowski F. Powstanie na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w roku 1831 podług podań dowódców i współuczestników tegoż powstania. – T. 1. – Paryż: w księgarni i drukarni polskiej, 1837. – XII, 340 s.; T. 2. – Paryż: w księgarni i drukarni polskiej, 1838. – X, 402 s.

J. Konarivska. MEMOIRS OF PARTICIPANTS NOVEMBER UPRISING 1830 – 1831 WAS AS A SOURCE OF STUDY POLISH LIBERATION STRUGGLE

The article analyzes such autobiographical works of Russian and Polish authors as Yu. Dvernitsky's and K. Ruzhitsky's reminiscences, J. Bartkowski, F. Lubyanovsky's and M. Neyelov's memoirs, M. Tchaikovsky's and Vladimir Polikovsky's notes, that contain information about the events of the Polish November uprising of 1830 – 1831 on the territory of Right-Bank Ukraine. This documents are important sources for historical researches of the national - liberation struggle of the Polish people in the tsarist Russia. Special attention is paid to the fact that the works of Polish authors contained a lot of information about the events of the uprising in Right-Bank Ukraine. Commanders and simple soldiers left their reminiscences, in which they tried to show their personal struggle and significant local participation in the Polish liberation movement, which showed a great desire to restore the Rich Pospolyta in the borders of 1772, as well as to know the reasons of their defeat to avoid them in the future. The works of Russian memoirists contain fragmentary and insignificant information. After analyzing these works it is concluded that the uprising spread to a large area of the Right – Bank Ukraine, particularly Volhynia, however, the Polish elite's unsuccessful policy led to discouragement and decay of movement.

Key words: memoir literature, the November uprising, Right side of Ukraine.

J. Konarivwska. PAMIĘTNIKI UCZĘSTNIKÓW POWSTANIA LISTOPADOWEGO JAKO ŹRÓDŁO DO BADAŃ POLSKIEJ WALKI WYZWOLEŃCZEJ

W artykule analizują się pamiętniki rosyjskich i polskich autorów zawierające informacje o wydarzeniach polskiego powstania Listopadowego 1830 – 1831 r. na terytorium prawobrzeżnej Ukrainy i jest ważnym źródłem dla badań narodowo-wyzwoleńczej walki Polaków w carskiej Rosji. Przeanalizowano uczestnictwo miejscowej ludności w polskim ruchu wyzwoleniczym i przyczyny klęski powstania, które próbują pojąć każdy z polskich pamiętnikarzy.

Słowa kluczowe: literatura wspomnieniowa, powstanie Listopadowe, Prawobrzeżna Ukraina.